

Ingegård Eliasson
Igor Knez
Ewa Ljungdahl
Ola Hanneryd
Eva Karlsson

Fjäll som kultur?

Omslagsbild

Rengärde i Glen i Tåssåsens sameby samt Oviksfjällen. Foto: Ewa Ljungdahl.

Målande turist i Bydalen. Foto: Nils Thomasson, Jamtlis bildbyrå.

Utgiven och producerad av

Länsstyrelsen Jämtlands län, november 2015

Text

Ingegärd Eliasson, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Igor Knez, Avdelningen för socialt arbete och psykologi, Högskolan i Gävle

Ewa Ljungdahl, Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum

Ola Hanneryd, Härjedalens Fjällmuseum AB

Eva Karlsson, Samhällsenheten, Länsstyrelsen i Jämtlands län

Tryck

Lenanders Grafiska AB, 2015

Löpnummer

2015:24

ISBN

978-91-982921-1-4 (Digital version)

Diarienummer

434-4625-2014

Publikationen kan laddas ner från vår webb

lansstyrelsen.se/jamtland

Citat från intervjuerna med tjänstemän: "Länet identifierar sig nästan med ordet fjäll, det är viktigt inte bara för näringsliv och friluftsliv, det är nästan symboliskt med länet, det finns en stark koppling till fjällen här.....".

Foto: Ewa Ljungdahl.

Förord

Fjällområdet är ett kulturlandskap där människor bott och verkat under tusentals år. Naturen har satt gränsen för människans livsvillkor och möjlighet att överleva. Här har växt- och djurliv slipats och formats och det är bara arter med hög grad av anpassning som överlevt. Vi ser fysiska lämningar efter mänskliga aktiviteter, men det finns också minnen, berättelser och kunskap som förs vidare från generation till generation.

Speciella träd, stenar och naturformationer har varit markörer i landskapet och fungerat som vägvisare till och från platser längs med stigar och färdvägar. De har fungerat som mentala kartor för orientering i terrängen. Natur och kultur existerar parallellt i fjällområdet, därför bör samverkan öka på alla nivåer och även mellan verksamhetsområden.

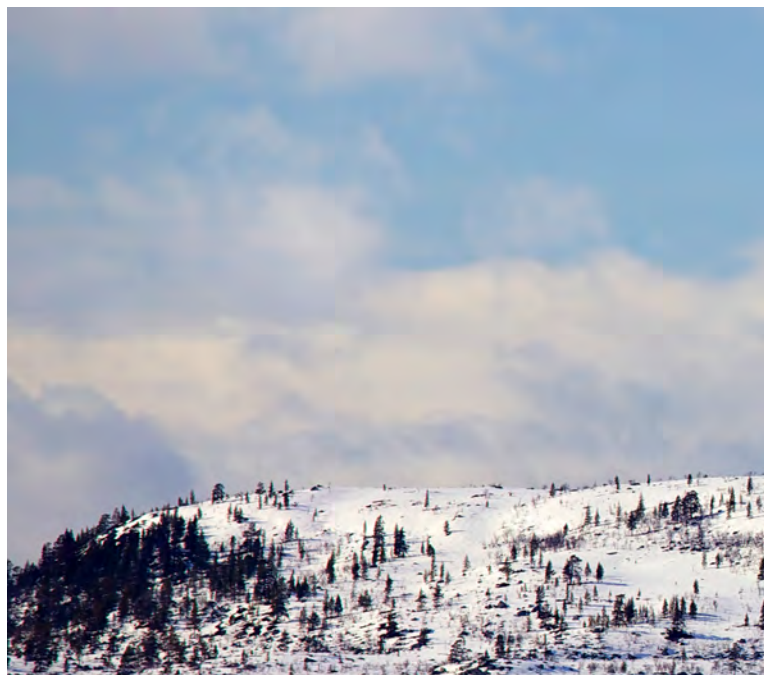
Det är vårt gemensamma ansvar att värna om natur- och kulturvärden på fjället.

Denna skrift har tillkommit inom ramen för forskningsprojektet Fjällandskap: betydelsen av kulturella ekosystemtjänster. Projektet är en del av forskningsprogrammet Storslagen fjällmiljö.

Resultaten, som bygger på enkäter och intervjuer, visar att de boende i Jämtlands län vistas oftast i fjällen på vintern och våren. Då är de mest intresserade av att uppleva naturen och vila, eller att umgås socialt och njuta av friluftslivet.

De boende har även hittat, "mutat in", sina egna favoritplatser, platser som de har knutit starka band till. Den enskilda personen upplever följaktligen att favoritplatsen i fjällen är en del av hans historia. När personen vistas på denna plats upplever sig hen ha ett högt välbefinnande. Personen "laddar" med andra ord "batterierna" på sin favoritplats i fjällen.

Dessa samband är något som tjänstemän inom fysisk planering är medvetna om och önskar att de kunde använda mer som en utgångspunkt i sitt dagliga arbete med att planera och förvalta fjällandskapet.

Många av tjänstemännen eftersträvar en helhetssyn i den fysiska planeringen och ett miljöarbete där kultur och natur möts. Men de påpekar att den aktuella sektoruppdelningen mellan natur och kultur skapar svårigheter i det praktiska arbetet.

Resultaten från projektet går i linje med internationell forskning som visar att landskapets kulturella och historiska dimensioner skapar en känsla av kontinuitet som är relaterad till identitet och välbefinnande.

Vi hoppas att skriften kommer att inspirera handläggare till att förvalta kulturlandskapet i fjällen varsamt och hållbart.

Tack till Länsstyrelsen i Jämtlands län som finansierat tryckning av denna skrift samt till projektets huvudfinansiärer Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket.

Tack även till alla deltagare och personer som läst och konstruktivt kommenterat tidigare versioner av denna skrift.

Funäsdalen den 24 september 2015

Ingegärd Eliasson, Göteborgs universitet

Igor Knez, Högskolan i Gävle

Ewa Ljungdahl, Gaaltije

Ola Hanneryd, Härjedalens Fjällmuseum AB

Eva Karlsson, Länsstyrelsen i Jämtlands län

*”Så snart jag kom på fjällen,
fick jag liksom nytt liv och var så
som en tung börda tagen av mig.”*

Carl von Linné, Lappländska resan 1732¹.

Inledning

Samma känsla av frihet och lätthet som Linné uttryckte känner många igen av egen erfarenhet snart trehundra år senare. Kanske är det storheten i landskapet och känslan av att vi är en del, om än mycket liten och anspråkslös, av detta landskap som lockar.

Med dagens terminologi skulle vi kunna säga att Linnés upplevelse av sin vistelse i fjällen var en kulturell ekosystemtjänst.

Denna skrift är en sammanfattning av resultaten från projektet Fjälllandskap: betydelsen av kulturella ekosystemtjänster som har varit ett samarbetsprojekt mellan Göteborgs universitet, Högskolan i Gävle, Länsstyrelsen i Jämtlands län, Fjällmuseet i Funäsdalen och Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum.

Fotnoter i skriften hänvisar till olika referenser som du hittar i slutet av skriften.

I total harmoni med fjället. Foto Ewa Ljungdahl.

Forskningsprogrammet Storslagen fjällmiljö

Projektet Fjällandskap: betydelsen av kulturella ekosystemtjänster har ingått som en del av forskningsprogrammet Storslagen fjällmiljö för kommande generationer och har finansierats av Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket.

Övriga finansiärer är Länsstyrelsen i Jämtlands län, Göteborgs universitet och Högskolan i Gävle.

Forskningsprogrammet ska ge oss mer kunskap för att skapa en hållbar utveckling och förvaltning av fjället samt uppmuntra till ett helhetsperspektiv på fjällandskapet.

Forskningen stöder miljö kvalitetsmålet "Storslagen fjällmiljö" och syftet är att skapa en bättre förståelse för vilka konflikter och möjligheter som finns i fjällvärlden.

Syfte och innehåll

Projektets syfte har varit att undersöka betydelsen av kulturella ekosystemtjänster för värdering och integrering av fjällandskapets kulturarv i planering, förvaltning och bevarande av kultur- och naturmiljön.

I denna skrift kommer vi att med utgångspunkt i enkäter och intervjuer med boende och tjänstemän i Jämtlands län belysa följande kulturella ekosystemtjänster som har definierats i litteraturen: kulturarv^{2,4,7,8} platsidentitet^{2,5,8} samt estetiska och existentiella värden^{2,3,4,5,7,8}.

Vi är speciellt intresserade av hur dessa kulturella ekosystemtjänster relaterar till människors välbefinnande. Mer specifikt kommer vi att redovisa och diskutera hur de boende i Jämtlands län upplever och värdesätter fjällområden och vilka kulturella och historiska kännemärken som de känner till.

Vi diskuterar även hur de boendes åsikter avspeglar sig i tjänstemännens planering och förvaltning av fjällandskapet. Givet ovanstående ställer vi oss frågan: Kan fjäll betraktas som kultur? Ofta beskrivs fjällen som enbart en naturresurs eller vildmark, men landskapet bär även andra för människan viktiga dimensioner än de geografiska och ekologiska.

Bakgrund

Vad är en kulturell ekosystemtjänst?

De tjänster som vi "får" av naturen kallas ekosystemtjänster och brukar delas in i fyra huvudkategorier: försörjande tjänster som mat, råvaror och vatten; reglerande tjänster som pollinering och växters luftrening; stödjande tjänster som till exempel vattnets kretslopp och fotosyntesen; samt kulturella ekosystemtjänster som landskapet skapar förutsättningar för så som kulturarv, platsidentitet, rekreation, estetiska, existentiella och religiösa värden.

Det är viktigt att påpeka att dessa tjänster inte kan behandlas separat eftersom de samverkar på olika sätt i ett ekosystem. Kulturella ekosystemtjänster är dock de tjänster som är minst väldefinierade och undersökta.^{2,8,11}

Ekosystemtjänster har en tydlig koppling till människors välbefinnande och hållbar utveckling och detta samband antas existera i olika landskap, både historiskt och i nutid.^{2,8,11}

Fjällandskapet genererar kulturella ekosystemtjänster till exempel i form av utsikt och lugn och ro (estetiska och existentiella värden), historiska spår (kulturarv) och skidåkning (rekreation). Men fjällandskapet genererar även försörjande tjänster som bär, svamp, fisk och viltkött, reglerande tjänster som naturlig vattenreglering och stödjande tjänster som jordmånsbildning.

Som en komponent i fjällandskapet har till exempel fjällripan som fågel ett värde som mat (försörjande ekosystemtjänst) men kan också för människan bära ett symbol- och upplevelsevärde (kulturell ekosystemtjänst).

Samtidigt kan ripjakt vara både ett traditionellt sätt att leva och ett exempel på rekreation (kulturell ekosystemtjänst).

Ripjakt var en populär sysselsättning redan för de tidiga fjällturisterna. På bilden poserar nöjda ripjägare vid Svenska turistföreningens turisthydda vid Helags i början av 1900-talet. Foto: Nils Thomasson, Jamtlis bildbyrå.

Vad är fjäll?

I vår undersökning har vi valt att låta boende och tjänstemän själva definiera vad de anser ingår i begreppen fjäll och fjällområde. Att definiera vad fjäll är har inte varit vårt fokus i projektet, men det

är intressant att notera att de boendes svar visade på en mycket stor variation i vad de anser är ett fjäll/fjällområde. Denna bredd framkom också i intervjuerna med tjänstemän, som exempelvis:

”Fjällen är så många olika saker...”

”Länet identifierar sig nästan med ordet fjäll, det är viktigt inte bara för näringsliv och friluftsliv, det är nästan symboliskt med länet, det finns en stark koppling till fjällen här...”

Fjällen i ett historiskt perspektiv

De svenska fjällen beskrivs ofta i turistbroschyrer som vår sista vildmark. Men att fjällen skulle vara vildmark i den bemärkelsen att landskapet är opåverkat av människor stämmer inte. Ända sedan inlandsisen drog sig tillbaka för ungefär tiotusen år har människor nyttjat fjällen för olika ändamål. Mänskliga spår finns på många ställen i fjällen även om de kan vara diskreta och svåra att upptäcka.

De första invandrarna i Jämtlands- och Härjedalsfjällen kom sannolikt från väster eftersom isen smälte från det hållet. Det äldsta arkeologiska materialet (skinnskrapor och pilspetsar) visar stora likheter med de redskap som människorna vid norska atlantkusten använde. De tidiga invånarna levde av fångst, fiske och insamling av växter, och deras boplatser återfinns oftast längs vattendragen. Levnadssättet var ganska konstant under tusentals år även om klimatvariationer

innebar att djur- och växtliv förändrades. Men inte bara klimat och natur utan även impulser från andra folkslag påverkade de tidiga invånarna. Variationer i bosättningsmönster, stenmaterial och stenteknologi visar på kontakter med kulturer i både öst och väst.

De flesta arkeologer är i dag överens om att samernas tidiga förfäder återfinns bland de fångstfolk som befolkade fjällen efter inlandsisens tid. Från nyare arkeologiska undersökningar¹² (pollenanalys och C14-dateringar) vet vi att samerna i Jämtlandsfjällen har bedrivit tamrenskötsel åtminstone sedan 1000-talet e. Kr.

Till en början tämjdes vildrenar för att tjäna som lockdjur vid vildrensjakt och som drag- och lastdjur. Stegvis övergick man till intensiv tamrenskötsel (rennomadism) med små tama renhjordar. Det som främst karakteriserade tamrenskötseln var att renkorna, vajorna, mjölkades. Mjolkprodukter som smör och ost var stommen i ekonomin.

Rennomadismen var mest utbredd mellan mitten av 1600-talet och slutet av 1800-talet då den allt eftersom ersattes av dagens storskaliga renskötsel med fokus på kött istället för mjölkproduktion. Renskötsel bedrivs fortfarande i hela den svenska fjällkedjan och stora delar av fjällandskapet är ett storskaligt beteslandskap präglad av tusentals år av renbete.

Renarna är samlade i gärdet i Glen i Tässäsens sameby inför sarvslakten i september. Foto Ewa Ljungdahl.

Från vikingatid, runt år 1000 e. Kr, finns gravhögar i både Indalsälvens, Ljungans och Ljusnans dalgångar ganska högt upp mot fjällen. Vilka människor som ligger begravda i högarna känner vi inte till. Förutsättningarna för odling var försumbara i det ogynnsamma klimatet, så mest troligt levde de av boskapsskötsel i kombination med jakt och fiske.¹³

Under historisk tid, från 1500- och 1600-talen e. Kr, ökade befolkningen i Jämtlands län och framför allt under 1800-talet togs nybyggen upp nära fjällen. Boskapsskötsel var överallt stommen i ekonomin, och i fjälldalar och på frodiga fjällängar (ofta gamla renvallar) anlades fåbodvallar.

I fjällbjörkskogen gick både boskap och hästar på fritt bete under stora delar av sommaren. Liksom samerna har fjällbönderna kompletterat ekonomin med jakt och fiske.

Under stormaktstiden på 1600- och 1700-talen ökade samhällets behov av metaller, och fjällen blev intressanta för gruvarbeten. I Jämtlands län har det framförallt brutits järn- och kopparmalm, bland annat på Åreskutan och vid Ljusnedal i Härjedalen.

Bilden av fjällen

Industrialiseringen av samhället under 1800-talet fick stora följdverkningar i fjällområdet. Dels skedde genomgripande omställningar inom både rennäringen och jordbruket (något som är synligt än i dag), dels kom fjällen att få en helt ny betydelse för den industrialiserade världen.

"Kronprins Karls intåg" vid Fjällnäs högfjällssanatorium år 1899, en händelse som gjorde stort intryck på nävisten och bygdeskulptören Johan Olof Olsson Ous (1893–1984), vilken återkom till motivet flera gånger. Prinsen till vänster i vagnen, till höger återvändande förbönder från Norge, och i bakgrunden ansluter samer i båtar från visten i Malmagsliden. Händelsen syftar troligen på ett besök av prins Carl, hertig av Västergötland (1861–1951). Foto Ola Hanneryd, Härjedalens Fornminnesförenings samling.

Redan i början av 1800-talet började industriernas baksidor uppmärksammas. Man sökte efter en positivare spegelbild, efter det oförstörda, och otämjda, det ursprungliga, det ociviliserade och det vilda. Så gjorde konstnärerna, så gjorde vetenskapsmännen och så gjorde turisterna.

Utvecklingen blev allt tydligare mot seklets slut, och kom att påverka konst, litteratur, arkitektur, musik, liksom synen på människan. De miljöer som tolkades som orörd vildmark, ett "frihetens rum", fungerade inte bara som motvikt mot industrimiljöerna och de hetsiga och smutsiga städerna, utan också som motpol mot det småborgerliga livets alla krav. Naturen och staden blev varandras nödvändiga motsatspar.

Människorna började i allt större grad lämna landsbygden. De sökte sig till städernas industrier. Många upplevde att den gamla livsmiljön började förändras och att något betydelsefullt höll på att gå förlorat.¹⁴

Naturen hade under århundraden värderats främst ur nyttyosynpunkt. Men under 1800-talet började en förändring att ske. Man "återupptäckte" det nordiska landskapet med en ny, romantisk blick.

Tidigare hade den otämjda naturen ansetts ful och skrämmande. Detta synsätt ändrades nu radikalt och långsiktigt, och vi har med oss denna förändrade inställning till naturlandskapet än i dag.¹⁵

*Från slutet av 1800-talet framställdes det oförstörda fjällskapet gärna som kontrast till det smutsiga och bullriga industrisamhället. På bilden en målande turist i Bydalen.
Foto: Nils Thomasson, Jamtlis bildbyrå.*

Det är under denna tid som fjällvärlden i Jämtland och Härjedalen "återupptäcks". Utvecklingen gick hand i hand med de förbättrade kommunikationerna och järnvägens ankomst.

Hotell, jaktlott, kuranstalter och sanatorier slog upp sina portar i den svenska fjällvärlden. Höjd- och luftförhållandena tänktes ha medicinska eller välgörande egenskaper.

Kanske var de nya turisterna inte alltid uppmärksamma på att det man till slut fann redan hade börjat förändras, och att turistindustrin i sig själv påskyndade denna process. Härjedalens och Jämtlands natur kom till slut att bli en viktig del i berättelsen om den svenska nationen, än viktigare

Renskötaren och fotografen Nils Thomasson verkade från sekelskiftet 1900 i Jämtland och Härjedalen och förstås i tummelplatsen för dåtidens jetset, Åre. Thomassons bilder fick stor betydelse för skildringen av den norrländska naturen, och som introduktion till samiskt liv. Hans populära bilder och vykort fick stor spridning bland turisterna. Självporträtt Nils Thomasson, Jämtlis bildbyrå.

efter unionsupplösningen 1905. Men det räckte inte att titta på bilder av fjällvärlden, den skulle också upplevas på plats! Man ansåg att genom stärkande aktiviteter borde alla kunna komma i djupare kontakt med den svenska folksjäl.

Kroppen och det sunda friluftslivet förhärligades och fjällen kom att ses som en möjlighet i byggandet av en frisk och rasren folkstam med hjälp av friluftsliv.^{14,16}

Turistnäringen, vykorterna, målningarna, amatörfotografierna, hotellen, arkitekturen, musiken, industrierna och de förbättrade kommunikationerna för 100 år sedan lade grunden

för vad fjällen är i dag. Det gäller inte bara fysiskt, men också vad gäller våra föreställningar om vad fjällvärlden är för plats och hur bilden av fjällen borde se ut, en bild vi ännu fortsätter att reproducera.

Turismindustrin, de mekaniserade driftsformerna och de stora infrastrukturerna, men även uppfattningen om vad fjällen är för plats, är någonting som grundlades kring sekelskiftet 1800/1900. Mer i skymundan av de stora strukturerna, och det som syns, har annat överlevt eller återerövrats, så som andliga sammanhang, muntligt överförd kunskap, materiell kultur, mat och musik.

Ekosystemtjänster

Begreppet ekosystemtjänster har både ekologiska och ekonomiska rötter. Diskussioner om naturens tjänster kan spåras i ekonomiämnets historia och inom ekologiämnet kan begreppet härledas till 1960-talet och böcker som *Tyst vår* av Carson.¹⁷

Ekosystemtjänster som begrepp och metod fick ett ordentligt genomslag genom FN:s globala utvärdering Millennium Ecosystem Assessment² som genomfördes av 1 360 forskare och andra experter från 95 länder.

Arbetet fokuserade på att ta fram underlag till beslutsfattare med målet att stärka förståelsen och kunskapen om sambanden mellan ekosystem, mänskligt välbefinnande och hållbar utveckling.

Ekosystemtjänster och deras praktiska tillämpningar har studerats och vidareutvecklats under det senaste årtiondet och är i dag aktuellt både inom forskning och politik. Projektet The Economics of Ecosystems and Biodiversity³ var ett globalt politiskt initiativ med syfte att analysera den ekonomiska nyttan respektive kostnader för förlust av biologisk mångfald.

I maj 2011 antog Europeiska kommissionen strategin⁹ *Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020* vilket bland annat innebär att medlemsstaterna ska kartlägga och bedöma tillstånd och värde för ekosystem och ekosystemtjänster samt främja integreringen av dessa värden i redovisnings- och rapporteringssystem på EU-nivå och nationell nivå senast 2020.

Naturvårdsverket fick 2012 i uppdrag av regeringen att sammanställa information om viktiga ekosystem och ekosystemtjänster i Sverige⁴ och året efter publicerades en statlig utredning⁶ om ekosystemtjänster i Sverige. Naturvårdsverket har ett pågående regeringsuppdrag att genomföra en kommunikationssatsning om ekosystemtjänster¹⁰ som skall redovisas senast 31 januari 2018.

De flesta rapporter som har publicerats om ekosystemtjänster visar att det finns en stor kunskapsbrist om kulturella ekosystemtjänster men detta innebär inte att det saknas kunskap om frågor som rör till exempel kulturarv och kulturmiljö i landskapet.^{8,11}

Det finns i dag en väl etablerad och bred kunskapsbas om dessa frågor, men precis som FN-rapporten *Millenium Ecosystem Assessment* konstaterar, sker miljöarbetet ofta i separata spår för natur- respektive kulturfrågor.²

Även om det finns både kompetens och vilja till samarbete skapar den sektoruppdelade finansieringen stora svårigheter i det praktiska arbetet, som en tjänsteman uttrycker det i vår intervju:

"Det finns jättemånga exempel där kulturmiljön inte beaktas bra eftersom naturvård och kulturmiljövård tenderar att gå i separata spår. Vi är ju styrda av två sektorsmyndigheter, naturvårdsverket och riksantikvarieämbetet, nationellt – och de har inte alltid jättemycket samverkan."

Att cykla i fjällen är en aktivitet som blivit allt mer populär de senaste åren. Foto: Ewa Ljungdahl.

Historiskt finns det exempel från Jämtlands län där byggnader har eldats upp i nyinrättade naturreservat eftersom naturvårdsanslaget inte får användas till byggnader, och kulturmiljövården inte har haft tillräcklig finansiering. I dag bränns inte byggnader upp men svårigheterna med den parallella finansieringen kvarstår.

På departementsnivå finns i Sverige sedan flera år en intention till ökad integrering av natur och kultur i miljöarbetet och samfinansieringen mellan Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket som möjliggjort vårt forskningsprojekt är i sammanhanget ett steg framåt.

Ekosystemtjänstmetoden kan ses som ett verktyg för att öka integreringen och samarbetet mellan kultur- och naturområdet i arbetet med att nå en hållbar landskapsutveckling.

Det dagsaktuella läget för forskningen om kulturella ekosystemtjänster har sammanfattats väl i en rapport⁸ från Tema Nord: *Kulturarv og økosystemtjenester. Sammenhenger, muligheter og begrensninger*.

Riksantikvarieämbetet om kultur, kulturarv och kulturmiljö¹⁷

Kultur: "Betydelsen i begreppet kultur skiftar beroende på sammanhang och på vem som använder det. Tolkningen är också tidsbunden och avhängig rådande samhällssyn och ideologi. I dess allra vidaste mening kan kultur beskrivas som alla aspekter av mänskligt liv, där allt som skapas av människor ingår".

Kulturarv: "I dag används begreppet kulturarv på flera sätt, det kan omfatta något som är, det vill säga en företeelse är kulturarv, till exempel en byggnad, ett föremål, en verksamhet, en hantverkskunskap eller en tradition. Det kan också omfatta något som sker, det vill säga något görs eller skapas till kulturarv i olika processer, till exempel graffiti, nya hus i befintlig bebyggelse, besöksmål för turismnäring eller skötsel av gamla träbåtar. De båda användningssätten är avhängiga varandra eftersom en ofta outtalad process

har varit och är en förutsättning för skapande av företeelser som kallas kulturarv. Det viktiga är att tydligt uttala vad som avses när begreppet används. Ett sätt kan vara att konsekvent kalla dessa processer för kulturarvsprocesser".

Kulturmiljö: "Redan under tidigt 1900-tal formulerades krav på bevarande av hela miljöer och inte endast enskilda byggnader då helheten, till exempel stadsbilden, ansågs mer värdefull än enskilda hus. Detta synsätt fick förnyad kraft under 1960- och 70-talen. Miljöperspektivet kom också att få genomslag i propositionen Kulturmiljövård från 1987 då begreppet kulturmiljö infördes i lagtexten. I propositionen poängterades även vikten av att se samtida vardagsmiljöer, och inte endast det exklusiva eller specifikt intressanta, som kulturmiljöer".

Resultat av våra undersökningar

Våra undersökningar består av två delar, dels en boendeenkätundersökning och dels en tjänstemannaundersökning. För fördjupad läsning av undersökningarna, se vetenskapliga artiklar av Knez och Eliasson.^{19,20}

I slutet av 2013 skickades 2 700 enkäter till ett slumpmässigt urval av boende i åtta kommuner i Jämtlands län. Antalet enkäter som skickades till de olika kommunerna var proportionellt mot respektive kommuns storlek och antal invånare (Bergs kommun 6 procent, Bräcke 6 procent, Härjedalen 8 procent, Krokom 11 procent, Ragunda 5 procent, Strömsund 10 procent, Åre 8 procent och Östersund 46 procent).

Totalt svarade 857 personer på enkäten, svaren fördelades någorlunda proportionellt efter kommunernas storlek. Av de som svarade var 51,7 procent kvinnor och 48,3 procent män.

Sammantaget var hälften av deltagarna i åldern 56–80 år och den andra hälften var 18–55 år gamla. Av de svarande hade 19,4 procent en grundutbildning (nioårig grundskola), 42,1 procent gymnasieutbildning och 38,4 procent var högskole- eller universitetsutbildade.

Deltagarna hade i genomsnitt bott 40,6 år i Jämtlands län. Boendetiden varierade

mellan 1 och 79 år. Deltagarna var till största delen förvärvsarbetande (58,5 procent) eller pensionärer (30,1 procent). De som arbetade gjorde det inom näringslivet (48,5 procent), kommunen (28,7 procent), staten (10,5 procent) eller landstinget (9,7 procent).

Vi ställde många olika frågor till de boende om fjällan, exempelvis: Vad gör du i fjällan och hur ofta är du där? Vilken årstid är du i fjällan? Vad vet du om fjällan geografiskt, historiskt och kulturellt? Följer du nyhetsbevakningen i de fjällrelaterade frågorna?

Vi frågade också om de boendes personliga och kollektiva favoritplatser i fjällan, samt undersökte deras band till dessa fjäll och hur de mädde (de fick skatta upplevelsen av välbefinnande) när de vistades på dessa platser.

Parallellt med boendeenkäten skickades en enkät till tjänstemän som på ett eller annat sätt arbetar med frågor relaterade till fysisk planering i Jämtlands län. Totalt fick vi in 27 svar från tjänstemännen. Under våren och hösten 2014 kompletterades enkätundersökningen med 21 platsintervjuer.

Frågorna handlade om tjänstemännens arbete i relation till kulturarv och kulturmiljö. Undersökningen omfattade tjänstemän verksamma i fjällkommunerna (Berg, Krokom, Härjedalen, Strömsund och Åre), Östersunds kommun, Länsstyrelsen i Jämtlands län, Jamtli (läns museet) samt fristående konsulter.

Jämtlands län ligger i mitten av Sverige mellan latitud 62°N och 64°N och gränsar i väst till Norge.

Den västra delen av länet omfattas av den Skandinaviska fjällkedjan med enstaka toppar upp till 1 796 meter över havet men majoriteten av fjällen har en höjd av 1 000–1 500 meter över havet. Till ytan är länet det tredje största i Sverige och i länet bor cirka 125 000 människor.

Många av de som bor i Jämtland och Härjedalen värdesätter vida vyer, utsikt och mäktiga fjäll. Foto: Ewa Ljungdahl.

Boendeenkätundersökning

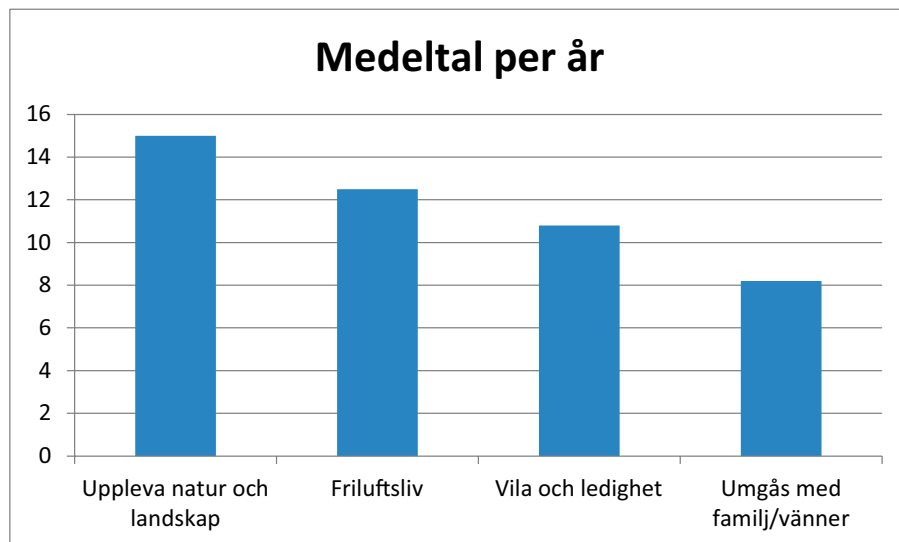
Fjällrelaterad identitet och välbefinnande i fjällen

Nedan redovisas några huvudresultat från enkätundersökningen vad gäller de boendes aktiviteter i fjällen, deras band till fjällen (platsidentitet), upplevt välbefinnande, samt vilka kulturella och historiska kännetecken som de känner till. De boendes egna ord redovisas med citattecken "...".

En av de första frågorna som vi ställde var formulerad så här: Under vilka årstider vistas du mest i Jämtlands- och Härjedalsfjällen och vad gör du där?

Svaren visade att de boende vistas mest i fjällen under vinterperioden (en till flera gånger i månaden) och våren, samt minst under sommaren (flera gånger under årstiden) och hösten.

De vanligaste och viktigaste aktiviteterna var upplevelse av natur och landskap, friluftsliv, vila och ledighet och att umgås med vänner och familj (se figur 1).

Figur 1. De viktigaste och vanligaste fjällaktiviteterna, mätt som antal gånger i genomsnitt per år som aktiviteten genomförs i fjällen (y-axel).

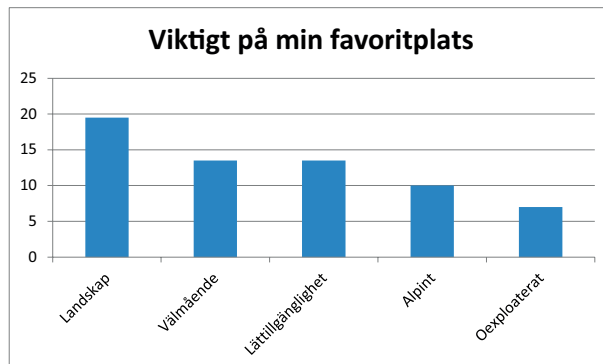
Personliga favoritplatser i fjällen

En fråga som handlar om de boendes personliga band till fjällen lydde: Vilket fjällområde är mest betydelsefullt för dig personligen? Av de svarande pekade 86 procent ut 176 personligt viktiga platser.

Av dessa platser nämndes 50 procent endast en gång. Det betyder att hälften av de boende hade hittat, "mutat in", en egen favoritplats i fjällen.

De flesta av dessa platser låg i Åreområdet (27 procent), Oviksfjällen (18 procent), fjällen i västra Jämtland (17 procent), västra Härjedalsfjällen (13 procent) samt i Klövsjö/Vemdalenområdet (12 procent).

Som man kan se i figur 2, det som de boende värdesatte mest på de personliga favoritplatserna var: **landskapet** "vackert, vida vyer, utsikt, terrängen, mäktiga fjäll", **välstånd** av att vistas på platsen "avkoppling, rekreation, andlighet, frihets känsla, tystnad, lugn och ro", **lättillgängligheten** "nära där jag bor, dagsutflykter är möjliga, ski-in-ski-out", **alpina aktiviteter** "skidåkning och backar och skidanläggningar" samt att man upplevde naturen som **oexploaterad** "orört, genuin fjällmiljö, vildmark, ensamhet, få människor".

Figur 2. De fem viktigaste särdragen på min favoritplats (mätt i procent, y-axel).

De kulturella kännetecknen som de boende kände till på sina personliga favoritplatser var (se figur 3) **historiska byggnader** "fäbodrar, bosättningar och kyrkor", **den samiska kulturen** "boplatser, kapell, rennäring", **berättelser** "om byar och bruksorter, boende-/fäbod-/skogsbruksliv, flottning", **naturplatser** "vattenfall, älvar, sjöar, forsar, fjäll, grottor", **industrihistoria** "gruvor, bruk, sågverk", **karolinermarschen** "monument, krigshändelser, skansar", **forminnen** "hällristningar, gravar, fångstgropar, offerstenar, rösen" samt äldre färdvägar och **leder** S:t Olofsleden, Karl XI:s väg, äldre vägar och broar".

Figur 3. De åtta viktigaste kulturella kännetecknen hos min favoritplats (mätt i procent, y-axel).

Figur 4. De viktigaste historiska kännetecknen hos min favoritplats (mätt i procent, y-axel).

Som man kan se i figur 4 var de historiska kännetecknen som de boende kände till på sina personliga favoritplatser följande: **karolinermarschen, lokalhistoria, industrihistoria, turismens historia** "luftgäster, kurort, hotell, exploatering", **2:a världskriget** "krigslämningar, skansar", **infrastruktur** "järnväg, vägar, broar, kabinbana", **naturhistoria** "Old Rasmus, inlandsisen, miljöförändringar" samt den **samiska kulturen**.

Karolinerernas "dödsmarsch" från Stugudal i Norge genom jämtlandsfjällen nyåret 1718/1719 när närmare 3 000 soldater dog på fjället var en tragedi som fortfarande lever kvar i folkminnet. Bilden är från en filminspelning av marschen i Åre 1925. Foto: Nils Thomasson, Jamtlis bildbyrå.

Kollektiva favoritplatser i fjällen

I boendeenkäten ställde vi även frågor som handlade om vilka platser i fjällen som de boende kollektivt (vi som bor i Jämtlands län) identifierade sig med.

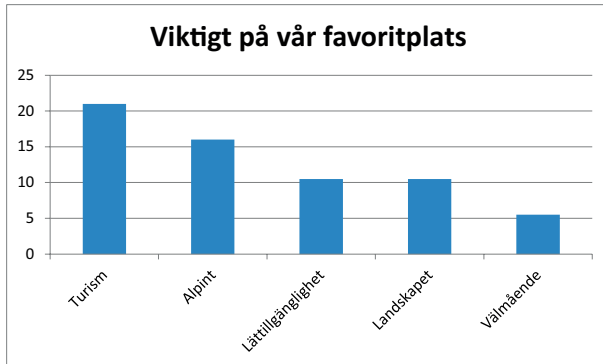
På frågan Vilket fjällområde är mest betydelsefullt för er som bor i Jämtlands län? pekade 78 procent av de svarande ut 91 för Jämtlands län kollektivt viktiga platser i fjällen. 70 procent av dessa platser pekades ut av flera än en deltagare.

Majoriteten av platserna låg i Åreområdet (29 procent), Oviksfjällen (16 procent), Vemdalen/ Lofsdalenområdet (15 procent) västra Härjedalsfjällen (13 procent), samt fjällen i västra Jämtland (12 procent).

Det som de boende värdesatte mest på dessa kollektiva favoritplatser var **turism**, "besöksnäring, arbetstillfällen, placera Jämtlands län på kartan", **alpint, lättillgänglighet, landskapet** och **välstånd** (se figur 5).

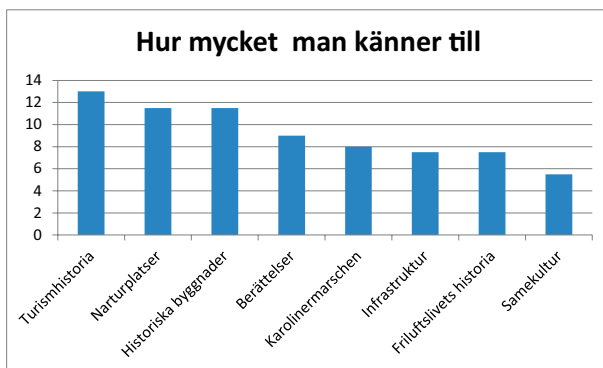

Utförsåkningen betyder mycket, för både för boende och besökare. Foto: Ewa Ljungdahl.

Figur 5. De fem viktigaste särdragen på vår favoritplats (mätt i procent, y-axel).

Som man kan se i figur 6 var de kulturella kännemärken som man kände till på de kollektiva favoritplatserna följande: **turismhistoria, naturplatser, historiska byggnader, berättelser, karolinermarschen, infrastruktur, friluftslivsrelaterad historia** "vandring, skidåkning, fjällstationer, svamp- och bärplockning, jakt och fiske" och den **samiska kulturen**.

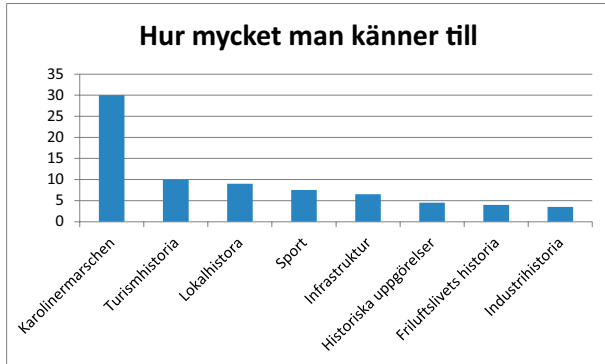

Figur 6. De åtta viktigaste kulturella kännemärkena på vår favoritplats (mätt i procent, y-axel).

Fjällturismens historia är ett viktigt kulturellt kännemärke för de kollektiva favoritplatserna. Bilden visar skidåkare på Fjällängen. Foto: Nils Thomasson.

De historiska kännemärken som man kände till på de kollektiva favoritplatserna var **karolinermarschen, turismens historia, lokalhistoria, sport** "VM, sporttävlingar, sporthändelser och berättelser", **infrastruktur, historiska händelser, friluftslivsrelaterad historia** samt **industrihistoria** (se figur 7).

Figur 7. De åtta viktigaste historiska känneteckna hos vår favoritplats (mätt i procent, y-axel).

Samband mellan favoritplatserna och de boendes välbefinnande

En fråga som vi ställde oss var om det fanns någon relation mellan de boendes band (personlig och kollektiv platsidentitet) till favoritplatserna och de boendes välbefinnande som de upplever sig ha när de vistas på dessa platser i fjällen.

I FN rapporten² *Millenium Ecosystem Assessment* förutsades ett samband mellan kulturella ekosystemtjänster och välbefinnande.²¹

Jaktvillorna är viktiga historiska dokument i fjällmiljön, ofta byggda i stilar som skiljer sig från det lokala byggnadsskicket. Här är Rensjösaatern i väglöst land norr om Storlien som lät uppföras av friherre Oscar Dicksson från Göteborg 1890. Rensjösaatern användes endast ett par veckor under hösten för ripjakt och fiske, resten av året stod byggnaderna tomma. Foto: Ewa Ljungdahl.

Identitet ansågs vara en av dessa kulturella tjänster. Identiteten kan delas in i två grundläggande kategorier: personlig identitet (mina tankar, erfarenheter, kunskaper, känslor och upplevelser = vem jag är) och kollektiv identitet (våra tankar, erfarenheter, kunskaper, känslor och upplevelser = vilka vi är).

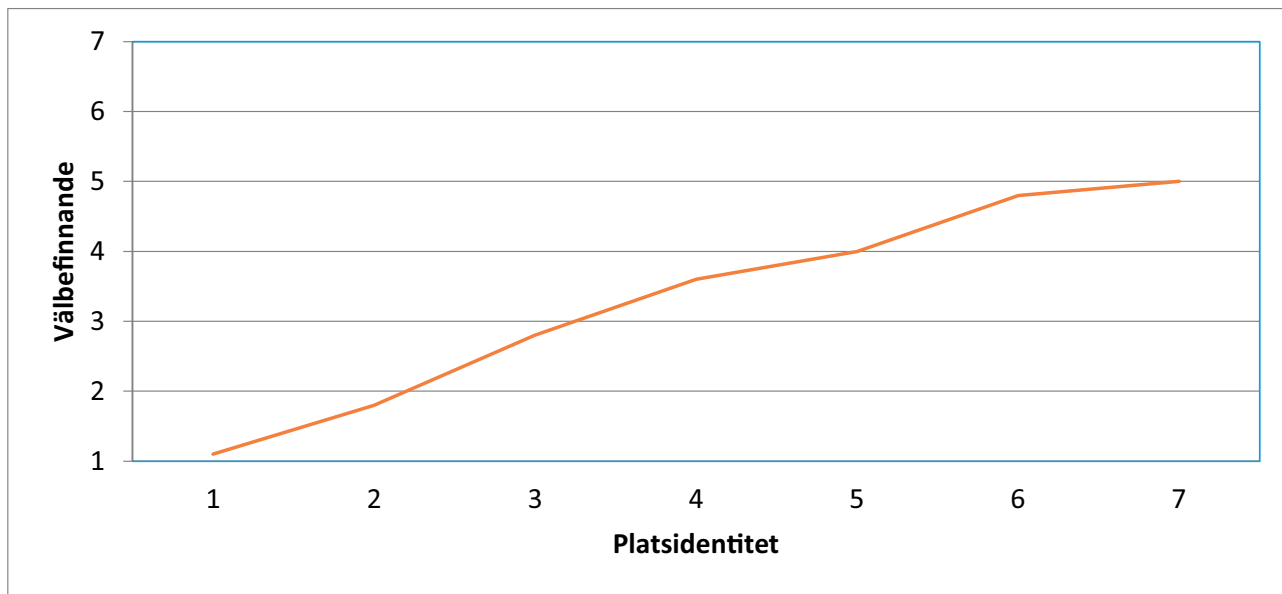
Människor identifierar sig också ofta med en fysisk plats, i meningen att platsen är en del av mig (en del av min historia) och/eller oss (en del av vår historia).²²

Denna typ av platsrelaterad identifikation sägs inbegripa de känslor som man känner för platsen

(anknytnings- och tillhörighetskänslor) och de tankar, minnen och erfarenheter som man knutit till, associerar med platsen.

Vi fann ett starkt samband mellan denna typ av platsidentifikation och det välbefinnande som de boende upplevde sig ha när de vistades på dessa platser.

Med andra ord är vår slutsats att ju starkare platsidentitet, både för personliga och kollektiva favoritplatser, som de boende upplevde sig ha, desto högra välbefinnande upplevde de sig känna när de vistades på dessa platser (se figur 8 för hur en sådan relation kan se ut).

Figur 8: Positiv linjär relation mellan platsidentitet (x-axel) och välbefinnande (y-axel). (Siffrorna representerar de skattningsskalor för välbefinnande och platsidentitet som användes i enkäten, där 1 betyder lågt/inget alls och 7 mycket högt).

Sambandet mellan platsidentitet och välbefinnande i fjällen är en del av de renskötande samernas vardag. På bilden Mats Bergkvist från Jovnevaerie sameby med sitt barnbarn. Foto: Ewa Ljungdahl.

Sammanfattning

De personer som har svarat på vår boendeenkät vistas oftast i fjällen på vintern och våren. Då är de mest intresserade av att uppleva naturen och vila, eller att umgås socialt och njuta av friluftslivet. De boende har ofta hittat, "mutat in", sina egna favoritplatser i fjällen, platser som de har knutit starka band till. Den enskilda personen upplever följaktligen att favoritplatsen är en del av hens historia.

Vidare, när personen vistas på denna plats upplever sig hen ha ett högt välbefinnande. Personen "laddar" med andra ord "batterierna" på sin favoritplats. De flesta av favoritplatserna ligger i Åreområdet-, Oviksfjällen, fjällen i västra Jämtland, västra Härjedalsfjällen samt i Vemdalen/Lofsdalenområdet.

Det som de boende värdesätter mest på sina personliga favoritplatser är landskapets skönhet och avkoppling, samt lugnet på platsen. De är medvetna om platsernas kulturella och historiska kännetecken, särskilt relaterade till historiska byggnader, karolinermarschen, olika berättelser (lokal historia) samt den samiska kulturen.

De boende har också starka band till de platser i fjällen som de kollektivt identifierar sig med; de platser som är en del av länets historia (vilka vi, som bor i Jämtlands län, är). De känner även ett högt välbefinnande när de vistas på dessa platser.

Det som de boende värdesätter mest är dock platsernas varumärke: Att de placerar "Jämtland på kartan", turism med besöksnäring och arbetstillfällen samt den alpina verksamheten. I linje med detta associerar man platserna framförallt till turismens kulturhistoriska utveckling. Dessa platser ligger därför framförallt i Åreområdet.

Tjänstemannaundersökningen

Vilka aspekter av kulturmiljö och kulturarv beaktas i den fysiska planeringen?

Nedan redovisas några huvudresultat från tjänstemannaundersökningen. Tjänstemännens egna ord från intervjuerna markeras nedan med citattecken "...".

Utsikt och utblickar

Resultaten från boendeenkäten visade att det av de fem viktigaste saker som man värdesatte mest på sina favoritplatser var landskapet. Det beskrevs av de boende med ord som "vackert, vida vyer, utsikt, terrängen, mäktiga fjäll".

Utsikt och utblickar är också något som tjänstemännen sätter stor fokus på och beaktar i

Tonsättaren Wilhelm Peterson-Bergers staty blickar ut över Storsjön och Oviksfjällen från hans hem Sommarhagen på Frösön. Foto: Ewa Ljungdahl.

sitt dagliga arbete. I flera kommuner används utsikt "mot fjäll, sjö..." aktivt i fysisk planering sedan länge och har ett tydligt ekonomisk värde vid till exempel planering och etablering av bostäder. I riksintressebeskrivningen för Östersund finns värdet av utblickar med, utblick mot Storsjön och Frösön (och tillbaka mot staden) och med fjällen anandades i bakgrunden. Även i intervjuerna med tjänstemän från de övriga kommunerna framkom betydelsen av utblickar mot eller från fjäll.

"Uppenbara fjällutsikter på landsbygden är viktiga" hävdade en av de intervjuade tjänstemännen eller som en annan tjänsteman uttryckte det: "Vi har alltid pratat om det här med utblickar, ett av de stora värdena".

Ett konkret exempel då utsikt är en viktig faktor i planeringsarbetet är vid förtätning av befintliga områden med små enkla enplans fjällstugor från mitten av 1900 talet.

Förtätningen innebär i dag ofta byggnation av större hus i två plan och svårigheterna för planeraren är att få den nya bebyggelsen att harmonisera med den äldre bebyggelsen "så att alla kan dela på utsikten".

Att Jämtlands län har en lång tradition av att prioritera värdet av utsikt och utblickar i den fysiska planeringen förklaras bland annat av att värdet tidigt uppmärksammades av besökare och inflyttare.

Några av tjänstemännen pratar om betydelsen av den tidiga fjällturismen i slutet av 1800 talet och dess längtan av "att andas frisk luft och uppleva fjällens storslagenhet".

Även enskilda personer har haft stor lokal betydelse, som tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger som byggde sitt hus Sommarhagen på Frösön med, som en av tjänstemännen uttryckte det, "utblick, fantastisk utsikt mot Storsjön och ängarna på Frösön ner mot Storsjön och så ser man fjällvärlden, Oviksfjällen i bakgrunden".

Välmående och lättillgänglighet

Välmående i form av "avkoppling, rekreation, andlighet, frihetskänsla, tystnad, lugn och ro" samt lättillgänglighet "nära där jag bor, dagsutflykter är möjliga, ski-in-ski-out" värdesattes högt på de personliga favoritplatserna i boendeenkäten.

Tjänstemännen var av samma åsikt och pratade om betydelsen av "hemmafjäll" och att de boende uppskattar "områden som är inom räckhåll och lätta att ta sig till" för "rekreation" och upplevelse av "de fria vidderna" under året som helhet.

*Närheten till lugn och ro och avkoppling i "hemmafjällen" innebär livskvalitet och har ett högt värde hos många boende.
Foto: Ewa Ljungdahl.*

Däremot framhöll flera tjänstemän att de boende under sin semester ofta värderar mer otillgängliga områden för långväga rekreation. Helags högfjällsområde är ett av de exempel som nämndes i intervjuerna: "...dit far man på sommaren och vandrar och fiskar och på vintern gör man skoterturer eller åker skidor, även jakt efter ripa är en stor grej där..."

Kulturlandskap och byggnader

Nästan alla av de tillfrågade tjänstemännen svarade att de aspekter av kulturmiljön som de oftast beaktar i sitt arbete, oberoende av arbetsplats, rör kulturlandskap, äldre bebyggelse, jordbruks-, by- och fjällmiljöer, fornminnen, fäbodlar och kyrkor.

Fäbodvallar, här Ljåbodarna, är viktiga inslag i fjällens kulturlandskap och har varit en förutsättning för fjälljordbrukens existens. Foto Ewa Ljungdahl.

Detta resultat stämmer väl överens med svaren från boendekäten där historiska byggnader "fäbodlar, bosättningar och kyrkor" är det mest frekventa svaret på frågan vilka kulturella kännetecken man känner till på sin favoritplats i fjällen.

Med andra ord finns det en stark samstämmighet mellan de frågor som tjänstemännen arbetar med och vilka kulturella kännetecken som de boende känner till.

De fysiska aspekterna av kulturmiljön dominerade i tjänstemännens svar på frågan om vad som är uppe på dagordningen just nu? "Vi jobbar med kyrkor", "fångstgropar och övriga fornminnen", "fäbodlar, rennäring, känsliga miljöer diskuteras", "historiska miljöer från turismepoken omkr. 1900 och 1950–1960, "jordbrukets traditionella byggnader", "kulturlandskapets utformning", "restaurationer, ombyggnader inom kulturskyddade områden".

Berättelser, kollektivt minne, lokalhistoria och identitet

När det gäller berättelser, kollektivt minne, lokalhistoria och identitet skiljer sig resultaten däremot markant mellan vad tjänstemännen säger sig beakta och vad de boende känner till.

Som framgår av de resultat som presenterats ovan rankade de boende i Jämtlands län den samiska kulturen "boplatser, kapell, rennäring" och berättelser "om byar/bruksorter, boende-/

fäbod-/skogsbruksliv, flottning” högt som kulturellt kännemärke på den personliga favoritplatsen i fjällen.

Däremot uppgav endast hälften av de intervjuade tjänstemännen att de i sitt nuvarande arbete ofta beaktar lokalhistoria och minoriteters identitet.

En av tjänstemännen lyfte dock fram betydelsen av det mentala historiebruket i planeringsarbetet: ”Alla de olika berättelser och uppfattningar som knyts till en viss plats, det handlar inte bara om att man ska göra en turistisk angelägenhet av

något, det handlar ganska lite om det – utan om det mentala historiebruket - att folk använder sig av historien och kulturmiljön i det dagliga livet.”.

Det sydsamiska kulturarvets betydelse i den fysiska planeringen poängterades i de flesta intervjuerna: ”Samernas kulturminnen är ju många gånger i form av berättelser, eftersom spåren inte är kvar på samma sätt. Alltså, det är inga fornminnen på det sättet – utan kanske många gånger sitter i berättelserna om landskapet”.

Kulturvandring med samisk lokalguide i Njaarke sameby. Foto Ewa Ljungdahl.

Flera tjänstemän sade sig även beakta andra nationella minoritetens, som romers och sverigefinnars, kulturarv: "Mycket handlar ju bara om att synliggöra att romerna finns och har en historia. Då har de också en plats – de får mer officiellt en plats – i samhället".

Endast en tredjedel av de tillfrågade tjänstemännen svarade att berättelser, lokal identitet och kollektivt minne är aspekter som ingår i det planeringsarbete som bedrivs i dag.

En av tjänstemännen resonerade: "Kollektivt minne ligger till grund för väldigt mycket. Dels olika uppfattningar om vad Jämtland och Härjedalen är, men också vad de olika människorna som bor här i Jämtland och Härjedalen har för historia? Alla de som bor här har ju rätt till en historia. De har rätt till att få vara med och skriva sin historia också, och ingen har rätt att ta ifrån någon dess historia."

En annan av de intervjuade tjänstemännen pratade om att "sockenkänslan finns ju kvar. Den kommer aldrig att raderas ut i den här kommunen – eller i någon jämtländsk kommun, tror jag. Det här träffar man på så mycket så man faktiskt måste ta hänsyn till det. Man måste vara medveten om att man tänker på lite olika sätt beroende på vilken by eller kommundel man befinner sig i".

Vid våra intervjuer har vi fått ta del av flera pågående projekt där tjänstemän arbetar aktivt med berättelser, lokalhistoria och identitet, men som helhet visar våra resultat på att dessa

aspekter oftast inte tas med i det dagliga arbetet. På tjänstemännens önskelista över framtida prioriteringar finns dock berättelser, kollektivt minne och minoritetens identitet eller som en tjänsteman uttryckte det:

"Jag tycker kanske att vi ska arbeta mer med berättelser, minoritetens identitet, mötesplatser och sånt – kopplat till kulturmiljö – så att vi får en bredd. Det är väl det, jag tycker att kulturmiljön kan göra nytta, få en form av gemenskap i samhället".

Sammanfattning

Våra resultat visar att en majoritet av tjänstemännen är väl medvetna om och i sitt dagliga arbete beaktar aspekter i fjällandskapet som rör utsikt och utblickar, välmående, lättillgänglighet, kulturlandskap och byggnader; det vill säga de aspekter som även de boende anser är betydelsefulla.

Däremot skiljer sig tjänstemän och boende åt när det gäller berättelser, kollektivt minne, lokalhistoria och identitet. Dessa aspekter framförs som viktiga av de boende men beaktas i mindre grad i tjänstemännens dagliga arbete.

Berättelser, kollektivt minne, lokalhistoria och identitet är dock någonting som flera av de intervjuade tjänstemännen satte högt upp på sin önskelista över framtida prioriteringar.

Slutsats

Våra empiriska resultat visar att kultur är en resurs i fjällområden när det gäller de kulturella ekosystemtjänsterna kulturarv, platsidentitet, estetiska och existentiella värden och att kultur i denna bemärkelse kan ställas i relation till välbefinnande.

Resultaten från projektet går i linje med internationell forskning som visar att landskapets kulturella och historiska dimensioner skapar en känsla av kontinuitet^{23,24} som är relaterad till identitet och välbefinnande.^{25,26}

De boende i Jämtlands län vistas oftast i fjällen på vintern och våren. Då är de mest intresserade av att uppleva naturen och vila, eller att umgås socialt och njuta av friluftslivet. De boende har även hittat "mutat in", sina egna favoritplatser, platser som de har knutit starka band till.

Den enskilda personen upplever följaktligen att favoritplatsen i fjällen är en del av hans historia. När personen vistas på denna plats upplever sig hen ha ett högt välbefinnande. Personen "laddar" med andra ord "batterierna" på sin favoritplats i fjällen; helt i linje med Carl von Linnés ord från 1700-talet¹:

"Så snart jag kom på fjällen, fick jag liksom nytt liv och var så som en tung börda tagen av mig."

Carl von Linné upplevde med andra ord en känsla av existentiell samvaro med fjälllandskapet som i sin tur ökade hans upplevelse av ett personligt välbefinnande.

Resultaten visar att en majoritet av de tjänstemän som vi har intervjuat antingen arbetar eller önskar att de hade möjlighet att arbeta med de kulturella ekosystemtjänsterna kulturarv, platsidentitet, estetiska och existentiella värden, även om de inte använder begreppet ekosystemtjänster.

Sambandet mellan välmående och kulturarv, platsidentitet samt estetiska och existentiella värden är något som tjänstemännen är medvetna om och använder sig av i sitt dagliga arbete med att planera och förvalta fjälllandskapet.

Våra resultat bekräftar även historiens betydelse för vår bild och upplevelse av fjällen. Det vackra landskapet med mäktiga fjäll och vida vyer som på 1800-talet uppskattades för sina välgörande egenskaper är än i dag något som både boende och tjänstemän värdesätter högt. Både boende och tjänstemän har även stor kännedom om det historiska kulturarvet i fjällen.

Med andra ord är resultaten från vårt projekt helt i linje med Tema Nords rapport⁸ som pekar på att kunskapen om det historiska tidsdjupet är grundläggande för att kunna förstå och värdera kulturella ekosystemtjänster.

Inledningsvis ställde vi oss frågan: Kan fjäll betraktas som kultur? Utifrån resultaten av våra undersökningar är svaret JA! Fjäll är både kultur och natur.

Många av de intervjuade tjänstemännen eftersträvar en helhetssyn i den fysiska planeringen och ett miljöarbete där kultur och natur möts, men påpekar att den aktuella sektoruppdelningen av och mellan dessa verksamhetsområden och finansieringen av dem skapar svårigheter i det praktiska arbetet.

Våra resultat indikerar att ekosystemtjänster som begreppsram och metod kan ge en solid grund för en bättre integrering av kultur och natur i den fysiska planeringen:

Fjäll är kultur!

Fjällandskapet genererar kulturella ekosystemtjänster till exempel i form av utsikt och lugn och ro (estetiska och existentiella värden), historiska spår (kulturarv) samt jakt och skidåkning (rekreation). Foto: Christer Olofsson.

Referenser

1. Carl von Linnés Lappländska resa, Natur och Kultur 2004.
2. MA, 2005. Ecosystems and human well-being: current state and trends: Findings of the Conditions and Trends Working Group. In: Hassan, R, Scholes, R, Ash, N. (Eds.), Millennium Ecosystem Assessment (MA). Island Press, Washington.
3. TEEB, 2010. The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A Synthesis of the Approach, Conclusions and Recommendations of TEEB.
4. Naturvårdsverket 2012. Sammanställd information om Ekosystemtjänster, Naturvårdsverket 2012, NV-00841-12.
5. NOU 2013:10 Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester. Norges Offentlige Utredninger – avlevert til Miljøverndepartementet. Departementenes servicesenter, Oslo.
6. SOU 2013:68 Synliggöra värdet av ekosystemtjänster – Åtgärder för välfärd genom biologisk mångfald och ekosystemtjänster.
7. CICES 2015. The Common International Classification of Ecosystem Services (CICES), Version 4.3.
8. Tema Nord 2015:540 Kulturarv og økosystemtjenester. Sammenhenger, muligheter og begrensninger. (in press.)
9. Europeiska kommissionen om ekosystemtjänster: <http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/2020.htm> (Hämtad 29 juni, 2015)
10. Naturvårdsverkets hemsida om ekosystemtjänster: <http://www.naturvardsverket.se/ekosystemtjanster> (Hämtad 29 juni, 2015)
11. Tengberg A, Fredholm S, Eliasson I, Knez I, Saltzman K, Wetterberg O. 2012. Cultural ecosystem services provided by landscapes: Assessment of heritage values and identity. Journal of Ecosystem Services Ecosystem Services 2012; 2: 14–26.
12. Ljungdahl, E. 2007. Njaarke – renskötsel i tre årtusenden. Gaaltje.
13. Sundström, J. 1989. Gårdar och gravar i Härjedalsfjällen. I Arkeologi i fjäll, skog och bygd del 2 Järnålder-medeltid (Red. Hemmendorff, O). Jämtlands läns museum.
14. Kilander, S. 2008. En nationalrikedom av hälsoskatter: Jämtland och industrisamhället 1882–1910. Hedemora.

15. Johannisson, K. 1984. Det sköna i det vilda. En aspekt på naturen som mänsklig resurs. Ur Frängmyr, Tore (red.) *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*. Stockholm.
16. Loock, J. 2010. *Turismens miljöer. Historia, anläggningar och företeelser i Jämtlands län. Rapporter och utredningar 2010:1, Kulturmiljöer i Jämtlands län. Länsstyrelsen i Jämtlands län. Östersund.*
17. Braat LC, Groot R. 2012. The ecosystem services agenda: bridging the worlds of natural science and economics, conservation and development, and public and private policy. *Ecosystem Services*, 1, 4–15.
18. Rapport från Riksantikvarieämbetet. 2015. Plattform Kulturhistorisk värdering och urval – Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet.
19. Knez I, Eliasson I. 2015. Mountains as cultural ecosystem services: Personal and collective place-identity and well-being. Submitted.
20. Eliasson I, Knez I. 2015. Heritage knowledge in sustainable planning of mountain landscapes. Submitted.
21. Beach, P, Gudex, C, Staehel Johansen, K. 1996. The WHO (Ten) well-being index: Validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183–190.
22. Knez, I. 2014. Place and the self: An autobiographical memory synthesis. *Philosophical Psychology*, 2, 164–192.
23. Devine-Wright, P, & Lyons, E. 1997. Remembering pasts and representing places: The construction of national identities in Ireland. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 33–45.
24. Rishbeth, C, & Powell, M. 2013. Place attachment and memory: Landscapes of belonging as experienced post-migration. *Landscape Research*, 2, 160–178.
25. Low, S.M. 1992. Symbolic ties that bind: Place attachment and the plaza. In I. Altman, & S.M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 165–185). New York: Plenum Press.
26. Lewicka, M. 2005. Ways to make people active: Role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology*, 4, 381–395.

Länsstyrelsen Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Residensgränd 7
Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
lansstyrelsen.se/jamtland

I samarbete med:

